

Ville Jalovaara

Ensimmäisen maailmansodan pitkä varjo ei jätä Armeniaa rauhaan

Jopa puolitoista miljoonaa armenialaista sai surmansa Etelä-Kaukasuksella ensimmäisen maailmansodan aikana. Heidän kohtalonsa lienee yksi suurimpia historiapolitiittisia kiistoja, joka jakaa edelleen näkemyksiä ja estää valtioita solmimasta diplomaattisuhteita. Kuolivatko he systemaattisen kansanmurhan uhreina vai olivatko he 23 miljoonaa ihmishenkeä vaatineen maailmansodan uhreja? Vastaus kysymykseen riippuu siitä keneltä kysyy.

Tarunhoitoisen Ararat vuoren kupeessa sijaitseva Armenia ylpeilee olevansa maailman vanhin kristitty valtio. Armenia omaksui kristinuskon valtionuskonnoksi jo ennen Rooman valtakuntaa vuonna 301. Maa on lukemattomia kertoja historian saatossa joutunut eri imperiumien ikeen alle. Ensimmäisen maailmansodan aikana sen hallinnasta taistelivat Turkki ja Venäjä. Sodan jälkeen Armenia yritti itsenäistyä Suomen lailla Venäjältä, mutta päättyi 1920-luvun alussa puna-armeijan toimesta kuudeksikymmeneksi vuodeksi osaksi Neuvostoliittoa. Uudelleen itsenäistymistä seurasi 1990-luvun alussa sota naapurimaa Azerbaidzhania vastaan Vuoristo-Karabahin hallinnasta. Sota päättyi vuonna 1994 yhä häilyvään tulitaukoon. Keväällä 2018 maassa puhkesi vakavia sisäisiä poliittisia erimielisyyksiä, jotka johtivat levottomuuksiin erityisesti maan pääkaupungissa Jerevanissa.

Mitä Syyrian autiomaassa tapahtui?

Historian saatossa kansanmurhat ovat yleensä liittyneet sotiin. Armenialaisten 1900-luvun alun joukkotuho liittyi syksystä 1914 syksyyn 1918 kes-

täneen ensimmäisen maailmansodan vaiheisiin Lähi-Idässä ja Kaukasuksella. Ottomaanien Turkki osallistui sotaan keskusvaltojen, Saksan ja Itävalta-Unkarin puolella Venäjän, Britannian ja Ranskan johtamia ympärystövaltoja vastaan. Sota tarjosi Turkissa valtaa pitäneelle Enver Pashan diktatuurille mahdollisuuden toteuttaa nationalistia päämääriänsä ja vallata alueita ikaikaiselta kiistakumppanilta Venäjältä. Alkumenestyksen jälkeen Turkin sotaonni kääntyi ensimmäisenä sotatalvena ja Venäjä tunkeutui itäiseen Anataliaan, jossa oli suuri armenialaisten kristittyjen vähemmistö. Keväällä 1915 Venäjän liittolaiset Britannia ja Ranska nousivat maihin Gallipoliin päämääränään pakottaa ottomaanit sodasta.

Monelta suunnalta tapahtuneen hyökkäyksen alla ottomaanien sotajohto näki armenialaisen väestön Venäjän potentiaalisina liittolaisina ja päätti aloittaa pakkosiirrot uhan alla olevilta alueilta. Turkkilaiset myös syytivät, usein ilman perusteita, armenialaisten ”viidettä kolonaa” kärsimistään sotilaallisista tappioista. Vihan ja epäluulon kierre oli valmis, kun yksittäiset turkkilaiset joukko-osastot kohdistivat väkivaltaa armenialaisiin kyliin, joista osa puolestaan hankki aseita puolustaakseen itseään.

Arviolta puolitoista miljoonaa armenialaista kuoli vuosina 1915–1916, kun ottomaanit pakko-siirsivät heidät Itä-Anatoliasta Syyrian autiomaahan. Monet menehtyivät veden ja ravinnon puutteeseen pitkien marssien aikana. Perillä autiomaassa osa teloitettiin ja monet kuolivat kuumuudessa nälkään ja tauteihin. On väitteitä, että armenialaisia olisi surmattu jopa elävältä

polttaen. Nämä väitteet Turkki jyrkästi kiistää. Turkin näkökulmasta kyse oli sotilaallisin perusteiden tehdystä väestönsiirroista. Turkki myöntääkin 300 000 armenialaisen kuolleen ravinnon puutteeseen, mutta kiistää väitteet surmaamisen systemaattisesta valmistelusta.

Kansanmurha vai ei?

Länsimaisten historiantutkijoiden enemmistö on arvioinut arkistolähteiden pohjalta, että kyse oli systemaattisesta surmaamisesta. Se tapahtui autiomaan kuumuuden ja ravinnon puutteen keinoin eikä aseiden voimalla, kuten juutalaisten surmaaminen toisen maailmansodan aikaisessa Saksassa. Myös itse termi kansanmurha oli vielä 1900-luvun alussa tuntematon. Sitä käytti tietävästi ensimmäisen kerran puolalainen lakimies Raphael Lemkin vuonna 1944 kuvatessaan natsien toimeenpanemaa juutalaisten joukkotuhoa. Voittajavaltiojen painostuksen johdosta Turkissa järjestettiin sodan jälkeen oikeudenkäyntejä armenialaisten kohtalosta, mutta pian asia haluttiin Turkissa unohtaa ja kieltää.

Ympäri maailmaa sijaitsevilla armenialaisten diasporayhdyskunnissa ihmeen kaupalla autiomaasta selvinneet, usein orvoiksi jääneet lapset, eivät unohtaneet. Armenian neuvostotasavalta rakensi vuonna 1967 pääkaupunkiinsa Jerevaniin Tsitsernakaberd (suomeksi Lintulinna) muistomerkin, jossa palaa ikuinen tuli uhrien muistoksi. Vuonna 1995 muistomerkin yhteyteen avattiin kansanmurhasta armenialaisesta näkökulmasta kertova museo. Viimeisessä näyttelyhuoneessa on Adolf Hitlerin 22.8.1939 lausumat sanat: ”Kuka sitä paitsi enää tänään muistaa armenialaisten joukkotuhon?” Viikkoa myöhemmin Saksa hyökkäsi Puolaan ja alkoi toinen maailmansota. 60 miljoonaa ihmistä sai surmansa.

Tulisiko Suomen virallisesti tunnustaa kansanmurha?

Armenia aloitti 1990-luvun alussa kampanjan saadakseen valtioita ja jopa yksittäisiä kaupunkeja tunnustamaan sadan vuoden takaiset tapahtumat kansanmurhaksi. Toistaiseksi 29 maata, mukaan lukien, Ranska, Ruotsi, Saksa ja Venäjä, ovat vastanneet pyyntöön. Virallisen tunnustuksen on antanut myös 47 Yhdysvaltojen 50 osavaltiota. Valtiona Yhdysvallat on varonut Nato-liittolaisensa Turkin liiallista ärsyttämistä. Samoin halu ylläpitää suhteita Turkkiin on vai-

entanut niin Israelin kuin sen arkivihollisen Iranin ottamasta asiaan selkeää kantaa. Kesäkuussa 2016 paavi Franciscus sai Turkin vetämään pois Vatikaanin suurlähettiläänsä kutsumalla tapahtunutta 1900-luvun ensimmäiseksi kansanmurhaksi.

Historiallisten faktojen sijaan kansanmurhan diplomaattisesta tunnustamisesta on tullut ulkopolitiittinen kysymys, jossa näkemuserot kertovat valtioiden suhteesta Turkkiin ja tavasta toimia kansainvälisessä politiikassa. Tuomarin roolia kansainvälisessä politiikassa välttelevä Suomi ei ole ottanut kysymykseen selkeästi kantaa, vaikka presidentti Tarja Halonen vieraili lokakuussa 2005 Jerevanissa Tsitsernakaberdin muistomerkillä laskemassa seppeleen.

Onko kiistaan löydettävissä ratkaisua?

Kansanmurhasta käytävää historiapolitiittista kiistaa ei voi irrottaa Vuoristo-Karabahin konfliktista. Armenia miehittää de facto Azerbaidzhanille aiemmin kuuluneita alueita ja mielellään suuntaa kansainvälistä huomiota toisaalle. Turkki tuki sodan aikana Azerbaidzhanian ja asetti vuonna 1994 Armenian taloussaartoon. Turkki ja Armenia yrittivät 2010-luvun alussa normalisoida suhteensa korkeantason jalkapallodiplomatian avulla. Vuonna 2011 maat olivatkin jo valmiit solmimaan diplomaattisuhteet. Kansallismieliset voimat asettuivat kuitenkin muun muassa kansanmurhakiistaan vedoten molemmissa maissa vastustamaan, eikä sopimusta ratifioitu.

Historian varjot saataisiin Etelä-Kaukasuksella lyhenemään ainoastaan, jos Turkki ja Armenia löytäisivät edes osittaisen konsensuksen siitä, mitä ensimmäisen maailmansodan aikana tapahtui. Tällä hetkellä myönteinen kehitys näyttää kuitenkin hyvin epätodennäköiseltä. Turkki on valinnut presidentti Recep Tayyip Erdoğanin johdolla kansanmielisen linjan ja Armenian puolelta välit Turkin kanssa kytkettyvät Vuoristo-Karabahin kysymykseen. Kiistassa on pohjimmiltaan kyse nykypolitiikasta, ei juurikaan siitä, mitä historiallisilla lähteillä voidaan osoittaa oikeaksi tai vääräksi.

Helsingin yliopiston dosentti ja historiantutkija **Ville Jalovaara** vieraili Armeniassa loppuvuodesta 2017.
Sähköposti: ville.jalovaara@helsinki.fi.